

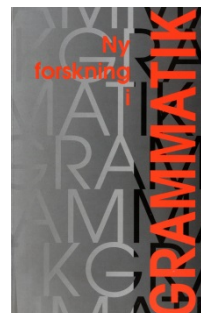
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Komplementering og subjunktionssemantik

Forfatter: Peter Harder

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 20, 2013, s. 91-108

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2013

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Komplementering og subjunktionssemantik¹

Peter Harder

1. Indledning

Denne artikel omhandler et specifikt grammatisk, nærmere bestemt indholdssyntaktisk emne, nemlig de indholdsstørrelser der spiller en rolle på den strukturelle plads hvor overordnede og underordnede sætninger knyttes sammen. Udgangspunktet er de relationer der er konventionelt kodet i underordningskonjunktioner (her kaldet subjunktioner), men der argumenteres for at disse kun kan forstås i relation til pragmatiske mekanismer, der opererer ikke kun imellem ytringer, men også inden for sætningsgrænsen. Emnet bruges i kraft heraf til at illustrere nogle principielle temaer, især forholdet mellem betydning som egenskab ved enkelte udtryk (her de enkelte subjunktioner), betydning som led i strukturelle relationer og pragmatisk betydningsvariation. Som led heri diskuteres hvilken rolle epistemisk betydning skal tillægges i sammenhængen.

Artiklens struktur er som følger. Først diskuteres komplementering som et teoretisk nøglefænomen i grammatikken. Derefter ansues komplementering i relation til grammatikaliseringsteorien, hvorved fænomenet placeres i en panchron sammenhæng, dvs. som noget der skal forstås både i forhold til synkrone syntaktiske relationer og i forhold til diakrone udviklingslinjer. Dette fører frem til en diskussion af forholdet mellem elementbetydning, altså betydning som indhold i et klassisk enkeltstående saussuresk tegn, og betydning som et led i en konstruktionsprocess, hvor tegnbetydninger kobles sammen med henblik på dannelse af en samlet ytringsbetydning.

---

1. Denne artikel er en dansksproget bearbejdning af artiklen “Complementizers and the complementizing function. Structure and pragmatics in a panchronic perspective”, der er under bedømmelse i anden sammenhæng.

Som et særtilfælde af indholdssyntaktiske relationers placering i en sådan betydnings- eller meningskonstruktionsproces betragtes underordningsrelationer derefter i relation til den mekanisme der på engelsk kaldes *coercion*, og som her er søgt oversat til ‘topstyret tvang’. Det drejer sig om den mekanisme hvor et hierarkisk overordnet element fastlægger en kontekst som elementbetydninger må tilpasses. Endelig illustreres diskussionen med en gennemgang af sammenhængen mellem betydnings- og forekomstmuligheder hos de danske subjunktioner *om*, *at* og især *hvis*.

2. Komplementering som teoretisk nøgleproblem

Både for en intuitiv opfattelse og teorihistorisk set står syntaktisk underordning af sætninger som noget centralt for opfattelsen af hvad grammatisk kompleksitet er. Skoleeleven der skal skrive stil, møder komplekse underordningsrelationer imellem sætninger som et håndfast udtryk for grammatisk strukturering. I en teoretisk sammenhæng har underordning eller indlejring af sætninger især i forbindelse med generativ grammatik opnået status af kerneområde for forståelsen af hvad grammatisk struktur er. Dette hænger sammen med den betydning som rekursion tillægges som den generative mekanisme der muliggør at man kan skabe en uendelig mængde af grammatiske sætninger på basis af et endeligt input af grammatiske udtryk. Den betydning som dette er forbundet med, er desuden tiltaget i takt med at andre grammatiske relationer er kommet til at spille en mindre central rolle i den generative teori, og i Hauser, Chomsky og Fitch (2002) udkastes den hypotese at den medfødte sproglige kompetens som er central i Chomskyansk generativ lingvistik, muligvis kan reduceres til udelukkende at omfatte rekursion (men se herom Harder 2010a).

Generativ grammatik opfatter her indlejring som en rent formel mekanisme, en matematisk egenskab ved en bestemt type komplekst system. Dette er en formalisering af en opfattelse der også i et vist omfang kendetegnede traditionen, nemlig at underordning betragtes som et rent grammatisk fænomen. Det kan derfor være på sin plads at understrege at det at være ‘underordnet’ som udgangspunkt må opfattes som noget der omhandler **funktion**: En underordnet størrelse har en funktion der må forstås som bestemt af en større helhed, som denne indgår i. Dette gælder også syntaktisk underordning (jf. herom også diskussionen i Hansen & Heltoft 2011: 1565f): En underordnet sætning er en som ikke udfører en selvstændig talehandling, men i stedet udfører en delopgave i forhold til en helsætning – fx ved at give en begrundelse

for den konklusion, som en helsætning fremsætter (*han må være hjemme, eftersom der er lys i køkkenvinduet*).

Som ved alle grammatiske størrelser har denne relation også en udtryksside, som kan omfatte brug af subjunktioner, ordstilling m.v. Derved adskiller den sig fra en rent pragmatisk underordning, dvs. en rolle som er dikteret af situationelle faktorer – som når det i en pågående arbejdsproces veksler, hvem af de samarbejdende parter der tager hovedrollen og hvem der fungerer som hjælper. Sådanne pragmatiske underordningsforhold spiller også en rolle i sproglige sammenhænge, men traditionen var ikke altid principfast mht. at sondre teoretisk, således heller ikke mellem de forskellige opfattelser af underordning. I den grammatiske tradition har det i overensstemmelse hermed, jævnsides med den rent grammatiske opfattelse af underordning, også været antaget at dette grammatiske fænomen havde en naturlig modsvarighed i at grammatisk underordnede sætninger også indholdsmæssigt var underordnede, jf. også den klassiske terminologiske sondring mellem hoved- og bisætninger.

Den traditionelle antagelse om at der bestod en korrelation mellem det grammatisk underordnede og det betydningsmæssigt underordnede, og dermed også den Chomskyanske udnævnelse af syntaktisk underordning til at være et bærende element i sprogviden, kom under angreb i Thompson (2002). Hun viser her med udgangspunkt i korpuseksempler at det der formelt er den overordnede sætning, betydningsmæssigt ofte må opfattes som et appendix til den centrale betydning (som formidles af undersætningen). *Jeg synes det er OK* signalerer typisk som sit hovedbudskab *det er OK* (således at *jeg synes* kun markerer et afsvækkende forbehold): Pointen er ikke som sådan at fortælle om at taleren synes noget.

Derved satte Thompson spørgsmålstejn ved om der overhovedet er et indholdsmæssigt korrelat til syntaktisk underordning. Der kan imidlertid (også i relation til Thomsons eget materiale, jf. Boye og Harder 2007) argumenteres for at 'appendix'-læsningen ikke skal forstås som det basale ved konstruktionen, men som noget der hænger sammen med grammatikalisering. Selvom de grammatikaliserede (og i et vist omfang idiomatiserede) brugstyper (på engelsk fx tilfælde som *I think* og *I guess*) er de mest almindelige, kan man (jf. også Diessel & Tomasello 2001) ikke forklare deres forekomst uden at antage at der findes et produktivt mønster der tillader også den klassiske form for underordningsrelation, hvor oversætningen faktisk udgør den overordnede

talehandling. Et argument herfor er forekomsten af datidsformer af det indlejrende verbum: *Jeg troede at han var i København* udtrykker typisk noget om talerens bevidsthedstilstand, og er ikke en forbeholden måde at sige at den pågældende faktisk var i København.

Diskussionen illustrerer behovet for, også i en funktionelt orienteret grammatik, at skelne mellem det konventionelt indkodede potentiale og dets faktiske brug i konkrete tilfælde – også når man beskæftiger sig med noget der står så centralt i den strukturelle tradition som syntaktisk underordning. Det er et interessant træk ved det sproglige potentiale, at det tillader at man benytter sætninger som underled til andre sætninger, også selvom sådanne kombinationer hyppigt får andre anvendelser end dem der afspejler den basale underordningsmekanisme. En funktionel betragtning kan netop ved at fastholde denne sondring levere et modspil til den tolkning der udelukkende fokuserer på en rent formelt-matematisk forstået underordningsmekanisme.

Ud fra en sådan strategi viser der sig umiddelbart interessante paralleller mellem en generativ og en funktionelt orienteret beskrivelse. I generativ grammatik opererer man med såkaldte ‘functional heads’, nemlig elementer som udgør kerne i en konstruktion, men som ikke har leksikalsk indhold. Disse ‘functional heads’ har navne som i et vist omfang associerer til funktion, og det gælder også de størrelser der er snævest knyttet til underordning, nemlig de såkaldte ‘comp’-elementer (‘complementizers’). Det vil føre for vidt at gå ind på en mere præcis diskussion af generativ teori, men man kan konstatere at der i toppen af også det generative sætningshierarki optræder størrelser der har til opgave at forbinde den sætninger der er i comp-elementets scope, med den overlejrede sætning.

Den funktionelle beskrivelse som indgår i denne artikels formål, tager afsæt fra denne fælles observation og rejser som udgangspunkt spørgsmålet om hvordan man kan give denne beskrivelse en funktionelt-semantisk dimension. Antagelsen i dansk funktionel grammatik er som udgangspunkt, at det er de semantiske funktioner der motiverer dannelsen af relationer – og at konventionalisering (herunder strukturdannelse) repræsenterer en stabilisering af bestemte træk som dem der er afgørende for disse størrelses brugspotentiale. Ikke al situationel betydning er derfor ligestillet – man skal afgøre hvad der indgår i potentialet for videre anvendelse og hvad der er et kontingent resultat af de konkrete brugsomstændigheder. Hvis ikke man har fat i den semantiske

motivation der bærer den konventionelle relation, kan man heller ikke give en retvisende beskrivelse af ydertilfælde og afvigelser.

Dette er forholdsvis ukontroversielt. Lidt mere usædvanligt er det nok at pointere at den afgørende del af syntaksen som følge heraf består i indholdssiden af de syntaktiske relationer (indholdssyntaksen). Når man kombinerer udtryksstørrelser, er det ifølge denne tankegang fordi man ønsker at kombinere indholdene, ikke bare for at kombinere de formelle udtryksmuligheder. Det betyder at distributionelle egenskaber ikke skal forstås som hvilende i sig selv, men som udtryk for en generel og derfor abstrakt regularisering og strukturering af bestemte semantiske kombinationsmuligheder. Som et skud fra hoften kan man anføre nogle af de centrale syntaktiske relationer som eksempler: attributiv-substantivkerne ~'egenskab-bærer', subjekt-prædikat ~ sætningstopik-omsagn, præposition-styrelse ~'relation-relationel forankring'.

Ud fra denne tilgang er det altså afgørende for at forstå komplementering, at man finder de centrale indholdssyntaktiske relationer som motiverer dannelsen af underordningsrelationer mellem sætninger – og forstår disse i sammenhæng med de størrelser der indgår relationerne, samt med de brugsbetingelser de er undergivet i den kontekst hvori de hører hjemme.

3. Komplementering og grammatikalisering

I foregående afsnit blev grammatikalisering nævnt i forbindelse med oversættelsens mulige status som et betydningsmæssigt appendix til undersætningen. Temaet for dette afsnit er imidlertid et andet, nemlig spørgsmålet om den proces hvorved der opstår en konventional grammatisk relation imellem en overordnet og en underordnet sætning. Ifølge den teori der blev kort opridset ovenfor, er der et logisk forudsætningsforhold imellem de to slags processer, således at der først må foreligge en konstruktion der tillader syntaktisk underordning, før en oversættelse kan grammatikaliseres som et 'appendix'.

Formålet med at anlægge en grammatikaliseringsbetragtning er ikke (kun) at sikre en alsidig belysning af fænomenet ved også at tage den diakrone dimension med. Der er den mere principielle begrundelse, som er en del af påstanden med denne artikel, at man kun kan forstå konventionelle syntaktiske konstruktioner i lyset af de pragmatiske faktorer som spiller en rolle for betydnings- eller meningskonstruktion – og en pankron (snarere end hhv.

synkron og diakron) synsvinkel sikrer at man kan dække disse kræfters rolle på en måde der går ud over de enkelte usus-eksempler.

Grammatikalisering kan helt generelt forstås (jf. Boye og Harder 2012) som udvikling af en bestemt funktionel relation mellem to sproglige størrelser, således at den ene har en hjælpefunktion i forhold til den anden. Den størrelse der får en konventionaliseret hjælpefunktion, opnår herved grammatisk (snarere end leksikalsk) status. Den grundlæggende tanke er velkendt (sml. betegnelsen ‘hjelpeverber’), men man har hidtil antaget at hjælpe-status var indbygget i selve de grammatiske udtryks betydning. Det nye i teorien er derfor at man antager at samme betydning kan være forbundet enten med leksikalsk status (og derved kan fungere som det primære indhold) eller med grammatisk status (og derved have en hjælpefunktion i forhold til et andet indhold). Et eksempel er indholdet ‘flerhed’, der enten kan konventionaliseres som leksikalsk (‘mere end én’) eller som grammatisk (‘pluralis’).

Som nærmere beskrevet i Boye og Harder (2012) sker grammatikalisering grundlæggende i to tempi: konstruktionsdannelse og dannelse af grammatiske morfemer. Det logisk første trin, som er en forudsætning for at der kan opstå grammatisk strukturerede sprog overhovedet, består i at to leksikalske størrelser danner en konstruktion, som har en merbetydning ud over hvad de leksikalske størrelser har hver for sig. Som et mønstereksempel kan nævnes dannelsen af den basale relation mellem subjekt/topic og prædikat/comment (jf. Braine (1963) om ‘pivot-operator’-konstruktioner i barnesprog). Hvis man antager at tilegnelsesprocessen rummer et stadium hvor man begynder at koble subjektudtryk og prædikatudtryk sammen, kan man meget groft sagt illustrere den pointe der er relevant i denne sammenhæng, ved at sige at der opstår grammatik, hvor der før kun var løsrevne tegn, i det øjeblik de rent leksikalske betydninger suppleres med en hjælpebetydning der specificerer hvordan de skal kobles sammen. Skridtet fra at kunne sige *Bill!* og *Ned!* som adskilte ytringer, og til at sige *Bil ned!* når man mener at det netop er bilen der skal ned, er at der opstår en grammatisk hjælperelation der forvandler de to ord til en konstruktion og lægger sig oven i de leksikalske betydninger.

Denne hjælperelation er ikke eksplicit (‘overt’) markeret, men opstår som en ekstragevinst ved kombinationen af to leksikalske udtryk: når grammatikaliseringen indtræder, får de en ekstrabetydning som er en relationel bivirkning af denne bestemte kombination.

Det næste trin, som ikke er en logisk nødvendighed, men som er det der startede hele grammatikaliseringsdiskussionen i lingvistikken, er at der dannes selvstændige morfemer der har sproglig 'hjælper'-status. Sådanne grammatiske morfemer er således ikke kun rent relationelt betinget, men har en **hjelpefunktion** i forhold til de leksikalske udtryk de knytter sig til (med hjælpeverber som et oplagt eksempel). Verbet *have* har således (med et eksempel fra dansk) udviklet en grammatisk (hjelpeverbums-)funktion som led i perfektums- eller førtids-konstruktionen i kombination med ikke-teliske verbalhandlinger. I princippet kan sprog godt have en grammatik uden at have grammatiske morfemer – oftest er det klassisk kinesisk der nævnes som eksempel – men de fleste sprog har sådanne grammatiske tegn, foruden at have konstruktioner hvor det grammatiske kun er relationelt kodet.

De to trin: konstruktionalisering (altid) og udvikling af udtryk med hjælpefunktion (somme tider) har således et ensidigt forudsætningsforhold: først når der eksisterer grammatiske konventioner om (hjelpe-)**relationer** mellem leksikalske ord, kommer det på tale at der tillige kan opstå udtryk der indgår i en **hjelpefunktion**: Så længe der ikke eksisterer konventionaliserede relationer, og hvert udtryk således fungerer uden relationer til andre ord, kan der heller ikke være 'småord' som indgår i hjælpefunktioner med andre ord. Begge typer af grammatikalisering spiller en rolle i forbindelse med dannelsen af komplementeringsrelationer mellem sætninger.

Den rene konstruktionalisering som udtryk for komplementering kan eksemplificeres med det system der findes i Hidatsa (Matthews 1965). Dette sprog har en række partikler som markerer sætningsmodus (Matthews 1965: 55; 98), og som er obligatorisk repræsenteret i hver sætning. Disse udtryk er i sig selv grammatiske morfemer, men deres grammatiske hjælpefunktion er ikke at udtrykke komplementering. Komplementering udtrykkes imidlertid ved at partiklerne danner en ny konstruktion sammen med en efterfølgende sætning, der 'opsluges' som objekt for verbet i den foregående. Dette sker typisk ved et overordnet verbum der betyder 'sige', 'tænke' eller 'vide', og i disse tilfælde markeres den efterfølgende sætning med en afsluttende partikel der udtrykker 'quotativ' (og som altså kommer oven i den partikel der hører *selve* undersætningen til). Her opstår der altså ikke nogen nye, særlige 'grammatiske' udtryk der markerer komplementering, men en konventionaliseret grammatisk relation mellem to sætninger, således at den ene er en underordnet del (typisk direkte objekt) i forhold til den anden. Modalpartiklerne gør det samme som

de altid har gjort – en af dem flytter bare en postgang længere hen, hvorved den efterfølgende sætning kommer til at stå inde i den foregående.

Den anden type proces, hvor der foruden en relation også opstår et særligt grammatisk udtryk, kan eksemplificeres fra bl.a. engelsk og færøsk. Her er der sket det, at et oprindeligt demonstrativ udvikler en specialiseret funktion som markør af et komplementeringsforhold mellem to sætninger. Udviklingslinjen kan (i stærk forkortning) illustreres med forskellen mellem de to udtryk i (1), jf. Fischer (2007), Boye og Harder (2012) :

(1a) *He said THAT: she is dead* >

(1b) *He said that she is dead*

Også i denne udviklingslinje sker der det at sætning nummer to bliver ‘opslugt’ af sætning nummer ét. Der sker imidlertid den ekstra ting, at der opstår et særligt grammatisk udtryk, i hvis opgave det indgår at signalere denne underordningsrelation. Demonstrativet skifter således fra den selvstændige og potentielt primære funktion at pege indeksikalsk på en central referent i samtalen, til den rent grammatiske funktion at markere den efterfølgende sætnings status.

4. Elementbetydning og indholdssyntaks

Disse to forskellige typer output af en grammatikaliseringsproces sætter det tema at afklare hvad forholdet er mellem de nye elementbetydninger der opstår, og de relationelle betydninger som de spiller sammen med. Relationer mellem betydningsstørrelser er ifølge denne artikels teoretiske udgangspunkt i dansk funktionel lingvistik (jf. Engberg-Pedersen et al. 2005) et spørgsmål om indholdssyntaks, dvs. om de grammatisk konventionaliserede relationer mellem indholdsstørrelserne i en sætning.

Det indholdssyntaktiske hierarki som sætter den semantiske ramme for elementbetydningerne, er blevet udviklet i den funktionelt orienterede grammatiske teori, jf. Foley og Van Valin (1984) , Dik/Hengeveld (1997) m.fl. Basisformlen er at de ‘ydre’ lag i sætningsbetydningen udtrykker forankring (eller ‘grunding’) i situationen, mens de indre lag udtrykker hvad der udsiges; det inderste lag er således forholdet mellem argumenterne og det sætningsverbet prædicerer om dem. Blandt de mest markante elementer i de ydre

lag, der udtrykker forankring i situationen, er hvad man kan kalde sætningsillokutionerne (deklarativ, interrogativ, imperativ), som er den sproginterne refleks af talehandlingsværdien, som den udtrykkes i Searles formel, hvor propositionen er indenfor en talehandlingstypes scope: $F(p)$. Mere generelt gælder, at overordnede operatorer tilskriver 'funktion' nedad i hierarkiet. Et tidsudtryk som *i går* kan således have scope over prædikationen *det regne(de)*, og verbet kan have scope over det direkte objekt, som i *benægte (alle beskyldninger)*.

Det gælder dermed om at placere komplementering inden for den således opridsede beskrivelsesramme, således at både den indholdssyntaktiske position i betydningshierarkiet bliver klarlagt, og tillige på hvilken måde betydningerne af de størrelser der har til opgave at markere komplementeringsrelationer, også har mulighed for at farve denne med deres egen betydning som bidragydende indholdselementer.

En vigtig ting at bemærke (jf. Harder 1996b) er at komplementeringsmarkører hører hjemme i toppen af indholdshierarkiet af den sætning de indgår i – og derved får en parallel hierarkisk rolle med sætningsillokutionerne. Dette kan virke kontra-intuitivt fra et semantisk synspunkt – hvad er ligheden mellem den næsten indholdstomme subjunktion *at* og den semantisk meget betydningsfulde rolle at signalere deklarativ eller assertorisk status? Svaret er at ligheden ligger lige præcis i deres hierarkiske rolle i indholdshierarkiet, ikke i nogen 'elementbetydning': Dansk *at* tilskrives propositionen i en efterfølgende sætning en rolle som underordnet element snarere end at være kernen i en uafhængig deklarativ talehandling, jf. (2):

- (2a) *Han er død* (forpligter taleren på propositionens sandhed)
- (2b) ...*at han er død* (forpligter ikke taleren, men kan indgå som underle i en anden sætning (fx som direkte objekt for fx *jeg frygter...* eller *jeg formoder...*))

Det samme gælder for adverbelle subjunktioner som *hvis* og *siden*. Sætter man dem foran en potentielt uafhængig deklarativ sætning, som i *hvis han er død...*, får man et led der ikke binder taleren til at stå inde for sandheden af propositionen, men som udgør et potentielt adverbial i en anden sætning med den status der hører sammen hermed, i det påkommende tilfælde som en betingelse for ikrafttræden af hovedsætningens talehandling (jf. Harder 1996a). Der kan også anføres distributionelle argumenter for at dette er en rigtig tolkning. Parallellen er også en del af generativ sætningsstruktur, og hvis man

skal have både semantik og distribution i spil samtidig, kan man nævne sprog som grønlandsk (jf Fortescue 1984), hvor underordningsmarkering har samme paradigmatiske plads som sætningsmodus/illokution. De underordnende modi kan her have betydninger der minder meget om den elementbetydning man finder i subjunktioner, jf. fx *mens* ~ ‘kontemporativ’ modus.

Som en helt generel illustration af hvordan denne parallel falder naturligt i tråd med en teori om sprogstruktur baseret på funktionel organisering, kan man inddrage et funktionelt hierarki fra en helt anden kontekst, nemlig ledelsesstruktur i fx bankverdenen. Hvis en mindre bank bliver indfusioneret i en større bank, kan der således ske det at direktøren får lov at “blive siddende” – og det vil indebære at han opretholder sin hierarkiske position i forhold til de ‘underliggende lag’ i organisationen – men hans funktion er ikke længere den samme ‘opadtil’: Før var han en selvstændig beslutningstager, nu skal han indgå i den større organisations kommandovej som et tandhjul i systemet (ligesom en ledsætning er et tandhjul i systemet).

5. Underordning og topstyret tvang

Når overordnede størrelser fastlægger funktionsmulighederne, betyder det at de udøver en topstyret semantisk tvang (coercion) over de lavere trins muligheder. Den indfusionerede direktør kan ikke gøre hvad der passer ham, og en subjunktion skal først og fremmest indpasse undersætningen i en mulig placering i oversætningen. Dette er i sit udgangspunkt en mekanisme der beror på samme principper som Grices samarbejdsprincip (jf. Harder 2010b: 245-50), og det kan derfor kaldes ‘syntagmatisk implikatur’: det der udtrykkes konventionelt, må fortolkes på en måde der er forenelig med den kontekst betydningen fungerer i. Mekanismen er beskrevet af Michaelis’ (2004: 25) “override principle”, som siger at et ords betydning tvinges ind i den ramme der er givet med den morfosyntaktiske sammenhæng det indgår i; et eksempel er at et substantiv der indsættes efter en ubestemt artikel må læses som betegnelse for en individueret enhed snarere end en masse. Med et eksempel som jeg skylder min kollega Steen Schousboe, bør en vampyr tilsvarende kunne regne med at få serveret to enheder snarere end en masse, hvis han afgiver bestillingen *to blod, tak*.

Det er denne grundlæggende mekanisme, der også er i spil i forholdet mellem en undersætning og den ramme den udfylder i oversætningen. Når der er tale om den type konstruktioner, hvor der foreligger en subjunktion som komplementeringsmarkør, opererer denne topstyrede tvang i to omgange. For det første skal helheden bestående af **subjunktion + undersætning** underkastes en fortolkning der passer med den overordnede ramme, enten som direkte objekt eller som adverbial; og i næste omgang skal **subjunktionen** så forstås på en måde der er forenelig med at give undersætningens betydning en sådan placering.

Mekanismen fungerer under lidt forskellige betingelser alt efter om der er tale om en placering som direkte objekt eller som adverbial. Tvangen er stærkest for O-pladsen (komplementering i streng forstand), fordi den er snævert dikteret af verbets semantik; der kan være ret strenge krav til hvilke betydninger der passer ind som objekt (andet-argument), fx i verber som ‘modbevise’ eller ‘indfusionere’.

Den tvang det drejer sig om, rummer to momenter: For det første er der reifikation (fordi argumenter er nominale positioner: det der står som ‘genstandsled’, skal kunne opfattes som en ‘genstand’ i passende vid forstand). For det andet er der tilpasning til selektionsrestriktioner (et eksempel herpå for objekter i sætningsform er faktivitet, jf. (3):

(3) *han sagde/indså at det var dumt*

Første punkt, reifikation, kan opfattes som den særlige funktion der er knyttet til elementbetydningen af subjunktionen *at*. Når man sætter *at* foran en potentiel selvstændig sætning, forsvinder som eksemplificeret i (4)-(6) muligheden for at fortolke den som en selvstændig deklarativ sætning. Det er her relevant at *at* kan være redundant når sætningen står på den kanoniske objektsplads, men ikke når *at*-sætningen står initialt:

(4) *Jeg glemte helt (at) han var der,*

(5) *at han var der, glemte jeg helt*

(6) **han var der, glemte jeg helt*

Denne tvang kunne friste til at tro at der ingen frihed var på den sætningsillokutive plads i undersætningens semantiske hierarki. Dette er imidlertid ikke tilfældet. O-rollen tillader et bredt spektrum fra frie sætninger, helt fra fuld reifikation (et eksempel kunne være *tro på at sjælen er udødelig* = *tro på sjælels udødelighed*) til undersætninger med egen illokution (som i danske *at*-sætninger med helsætningsordstilling som signal for indlejrede deklarativer, jf. Hansen & Heltoft (2011: 1683), som i

(7) *Det er klart at arbejde gider han ikke*

Samme frihed kan genfindes ved adverbielle subjunktioner. *Fordi* kan fx tage en fuld deklarativ som komplement:

(8) *I Videbæk Kirke siger begge præster nej, bekræfter sognepræst Johannes Esmarch, men han vil i øvrigt ikke udtale sig mere om emnet, fordi han er ikke interesseret i at holde liv i debatten om homovielser.*
(<http://www.dr.dk/P4/Vest/Nyheder/RingkoebingSkjern/2012/08/23/181019.htm>)

Men forholdene er forskellige, også afhængigt af elementbetydningen som derfor ikke bør opfattes som et rent residual. Således signalerer *hvis* altid at den efterfølgende proposition har status af en betingelse, hvis opfyldelse sætter hovedsætningens talehandling i kraft. Der er hverken mulighed for ren reifikation (**hvis sjælels udødelighed*) eller for en fuld deklarativ (**hvis arbejde gider han ikke...*).

Den type betydning som *hvis* signalerer, er derfor et godt eksempel på en subillokution: en status som ‘underordnet talehandling’ af en art som indgår i en større, mere kompleks talehandling. Foruden betingelse kan man fx nævne ‘begrundelse’ (signaleret af *eftersom*). Subillokutioners slægtskab med rigtige sætningsillokutioner kan antydes ved at de kan frigøre sig og starte for sig selv, såkaldt ‘insubordination’ (jf. Evans 2007). På dansk har bl.a. *hvis bare* (som signal for en betingelse man ville ønske var opfyldt) frigjort sig fra ledsætningsrollen og kan signalere fritstående ønsker (*hvis bare jeg havde lidt flere penge...*)

Når man skal beskrive hvad der foregår i ‘sprækken’ mellem en oversætning og en underordnet sætning, er der derfor mange faktorer på spil. Man er nødt til at medtænke såvel betydningen af det enkelte grammatiske udtryk, som

af topstyringen fra den indholdssyntaktiske ramme, samt de faktorer som motiverer en reanalyse. Eksempler er, som diskuteret ovenfor, den situation hvor en efterfølgende helsætning gradvis bevæger sig i retning af at blive fortolket som direkte objekt for verbet i den foregående sætning, eller omvendt ved insubordination, hvor en ledsætning gradvis trækkes fri af topstyringen fra oversætningen.

6. Illustration: *om*, *at* og især *hvis*

En betydningstype som passer naturligt ind i den indholdssyntaktiske niche som komplementeringsmarkører hører hjemme i, er epistemisk betydning (cf. Boye 2008). Et velkendt eksempel er *chubil* og *tato* i Jacalteco der udtrykker hhv. pålidelig og upålidelig epistemisk status (Craig 1977, Boye 2008). Når epistemisk betydning passer ind i denne sprække, er det fordi epistemisk betydning hører hjemme tæt ved toppen af sætningshierarkiet, som en del af forankringen af udsagnet ('grundning'). Dette fremgår bl.a. af at det er **ta-lerens** epistemiske perspektiv der udtrykkes, ikke objektiv epistemisk status. Van Lier og Boye argumenterer for at man kan opfatte epistemisk betydning helt generelt som fællesnævner.

Denne opfattelse mener jeg imidlertid må nuanceres en anelse. I lyset af diskussionen ovenfor mener jeg situationen er så kompliceret at det kan være vanskeligt at føre en tvingende argumentation gennem med hensyn til hvad der er 'grundbetydning'. Jeg mener især man bør fastholde eksistensen af den sub-illokutionære betydningstype, altså den der tilskriver undersætningen en talehandlingsværdi som underordnet element i en samlet talehandling. Denne betydning er meget nært beslægtet med epistemisk betydning, hvilket kan illustreres ved at 'citater' både kan opfattes som udtryk for epistemisk status og som en underordnet talehandling (hvor man citerer et udsagn til støtte for sin påstand) – men det er ikke helt det samme.

Groft sagt mener jeg at epistemisk betydning kan få forrang som et resultat af at en mere omfattende og pladskrævende betydning er blevet umuliggjort af omstændighederne. Dette synspunkt kan illustreres i relation til betydningen af *om*, jf. Boye (2008). Boye argumenterer overbevisende for at den udbredte antagelse om at *om* markerer interrogation, ikke altid kan fastholdes. Han foreslår derfor 'epistemisk usikkerhed' som en bedre tolkning. Denne tolkning er plausibel, bl.a. fordi epistemisk usikkerhed er nært knyttet til ta-

lehandlingen ‘spørgsmål’; man kan således bruge en deklarativ sætning til at stille et spørgsmål, hvis man samtidig markerer at man ikke er helt sikker, jf

(9) *Så er det i orden?*

Ikke desto mindre mener jeg at denne tolkning ikke yder den sub-illokutionære betydningsdimension fuld retfærdighed. For det første kan man anføre, at sontringen i Jacaltec mellem *chubil* og *tato* ikke er helt parallel: *At/om* kan ikke bruges til at markere om indholdet af en komplementsætning efter *sige*-verber er mere eller mindre pålideligt, mens *chubil/tato* netop udtrykker forskel i epistemisk sikkerhed. Hvis vi som illustration indsætter usikkerhedsmarkøren fra Jacaltec i en dansk sætning, kan forskellen illustreres med (10)-(11):

(10) *han sagde TATO at præsidenten kommer*

(11) **Han sagde om præsidenten kommer* (som udtryk for usikkerhed om sandhedsværdien)

Om kan i modsætning til *tato* kun bruges i situationer der tillader den alternative tolkning at sandhedsværdien ikke er fastlagt (hvilket ikke er fuldstændig det samme som usikkerhed om dens holdbarhed), jf (12):

(12) *Hvordan afgør man om noget er et metal?*

En mulig sub-illokutionær tolkning af *om* ville være at betragte det ikke som et spørgsmål, men som et uafklaret ‘dilemma’ (engelsk ‘issue’), snarere end ‘spørgsmål’ som interrogativ illokution eller upålidelig epistemisk status. Propositionen i undersætningen i (12) har i sagens natur ingen sandhedsværdi (hverken en sikker eller en usikker). Pointen med spørgsmålet er selve *afgørelses*proceduren.

I tilfældet med *hvis* er der tilfælde hvor usikkerhed alene ikke kan forklare relationen mellem oversætning og undersætning:

(13) *Hvis han bruger sit kreditkort, er han afsløret*

Hvis signalerer ganske rigtigt usikkerhed, men usikkerheden er ikke nok til at markere betingelsesforholdet (det sub-illokutionære indhold) – nemlig at fælden klapper i det øjeblik kreditkortet bruges.

Lidt mere kompliceret bliver det i visse andre tilfælde. *Hvis* kan i visse tilfælde optræde som paradigmatiske alternativ til *at* (dvs i komplementsætninger), jf Mortensen (2010):

- (14) *Jeg hader hvis folk har et problem med min hårfarve (blondine!!)*
<http://www.synes-godt-om.dk/8252>

I sådanne tilfælde er forskellen i epistemisk sikkerhed meget mere oplagt som tolkning. Videre kan man finde tilfælde hvor der er kommutation mellem *at*, *hvis* og *om*, således efter *fortælle*:

- (15) *Det er vigtigt, at du fortæller personalet, hvis du har ondt*
[http://e-dok.rm.dk/e-dok/e_600605.nsf/\\$CXIV/ATTACH-RMAP-8FQEJY/\\$FILE/Hoftebrud-protese.pdf](http://e-dok.rm.dk/e-dok/e_600605.nsf/$CXIV/ATTACH-RMAP-8FQEJY/$FILE/Hoftebrud-protese.pdf)
- (16) *Det er utrolig vigtigt at du fortæller om du synes det er godt eller dårligt*
<http://danskfestmusik.dk>
- (17) *Du fortæller, at du skændes med dine forældre*
www.dr.dk/stopselvmoerd

Hvis-eksemplerne kan analyseres som havende et elideret pronomen. En alternativ version af (15) ville således være (18):

- (18) Det er det vigtigt at du fortæller personalet DET, hvis du har ondt

Men den proces der betinger udeladelsen af pronominet, har et vigtigt fælles-træk med den proces der nedgraderer demonstrativet i den historiske overgang fra *he said THAT: he is dead* til *he said that she is dead* (jf 1 a. og b. ovenfor). I begge tilfælde er der en pragmatisk motiveret fristelse til at springe *pronominet* over som direkte objekt og i stedet indsætte indholdet i den efterfølgende *sætning* på objektspladsen i den foregående.

På komplementpladsen giver den topstyrede tvang ikke plads for den subillokutionære betingelsesbetydning (verbet kræver et objekt – der skal være noget at fortælle/hade). Derfor er der i sådanne tilfælde kun plads til den epistemiske usikkerhed som paradigmatiske alternativ til *at*.

7. Opsummering

Dette indlæg har argumenteret for at subjunktioner må forstås i en pankron indholdssyntaktisk ramme, hvor deres opståen dels ses på basis af pragmatiske kræfter som konventionaliseres, og samtidig i synkron sammenhæng mellem den hierarkiske indholdsstruktur (hvor de er delvis parallelle med illokutionsmarkører).

Det der her er kaldt topstyret indholdstvang ('coercion'), er et eksempel på samspil mellem strukturelle og pragmatiske mekanismer. Ét diakront aspekt af denne opfattelse er 'hjælpe-element'-teorien om grammatikalisering, der samtidig kan vise slægtskabet mellem strukturer med og uden en særskilt klasse af komplementerings-subjunktioner.

Teorien blev anvendt til at fremlægge en opfattelse af forholdet mellem de danske subjunktioner *at*, *om* og *hvis*, hvor den epistemiske betydning, som spiller en stor rolle for forståelsen af komplementsemantik, placeres som noget der både har et naboskab med sub-illokutionær betydning og en relation til pragmatiske faktorer, som afgør hvordan subjunktionernes semantiske potentiale udfoldes i konkrete sammenhænge – som der argumenteres for ikke kun kan forstås på basis af en rent epistemisk tolkning af komplementsmarkerende subjunktioner.

Henvisninger

- Boye, K. (2008). Om *om*. *Ny forskning i grammatik* 15, 7-29.
- Boye, K. & P. Harder (2007). Complement-taking predicates: usage and linguistic structure. *Studies in Language* 31 (3), 569-606.
- Boye, K. & P. Harder (2009). Evidentiality: Linguistic categories and grammaticalization, *Functions of Language* 16 (1), 9-43.
- Braine, M.D.S. (1963). The Ontogeny of English Phrase Structure: The First Phase. *Language* 39, 1-14.
- Diessel, H. & M. Tomasello. (2001). The acquisition of finite complement clauses in English: A corpus-based analysis. *Cognitive Linguistics* 12 (2), 97-141.
- Engberg-Pedersen, E., M. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft, M. Herslund & L.F. Jakobsen. (2005). *Dansk Funktionel Lingvistik - en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*. Københavns Universitet & RUC: København.

- Evans, N. (2007). Insubordination and its uses, i Irina Nikolaeva (red.) *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: OUP, 366-431.
- Fischer, O. (2007). *Morphosyntactic change: Functional and formal perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Fortescue, M. (1984). *West Greenlandic*. London: Croom Helm.
- Hansen, E. og L. Heltoft. 2011. *Grammatik over det danske sprog*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Harder, P. (1996a). *Functional Semantics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Harder, P. (1996b). Subordinators in a semantic clause structure, i B. Devriendt, L. Goossens & J. van der Auwera (red.) *Complex structures. A functionalist perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, 93-118.
- Harder, P. (2010a). Over the top: Recursion as a functional option, i Harry van der Hulst (red.) *Recursion and Human Language* (=Studies in Generative Grammar 104), 233-244.
- Harder, P. (2010b). *Meaning in Mind and Society. A Functional Contribution to the Social Turn in Cognitive Linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Hauser, M.D., N. Chomsky & W. T. Fitch. (2002). The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* 298, 1569-1579.
- Matthews, G.H. (1965). *Hidatsa Syntax*. The Hague: Mouton & Co.
- Mortensen, S. (2010). Problemer og udveje i dansk ledsætningsklassifikation. Foredrag i Dansk Netværk for Grammatik, 26-27, October 2010.
- Michaelis, L. (2004). Type shifting in construction grammar: An integrated approach to aspectual coercion. *Cognitive Linguistics* 15 (1), 1-67.
- Thompson, S.A. (2002). 'Object complements' and conversation. *Studies in Language* 26 (1). 125-164.

